

Mia Janković Shentser, „POTICAJ“ – udruga za kvalitetni razvoj djece i mladeži,
Zagreb – Jeruzalem
miankovic@gmail.com

Zdravko Bokulić, „POTICAJ“ – udruga za kvalitetni razvoj djece i mladeži, Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Socijalne
teme

Art terapija u primjeni MKSS kod djece s PUP u institucionalnim uvjetima

Sažetak

Članak sažima pristup i proces rada sa skupinom djece osnovnoškolske i srednjoškolske dobi s poremećajem u ponašanju u jednoj ustanovi za djecu bez adekvatne roditeljske skrbi.

U uvodu se predstavlja art terapija, njezin kratki povijesni razvoj, ključni autori i ključne postavke uklupljen u pristup Male kreativne socijalizacijske skupine kao osnovu na kojoj je temeljen program rada u ovom projektu.

Zatim je ponuđen pregled i opis susreta, njihov tijek s naglaskom na situacije koje jasno pokazuju problema djece i rada s njima.

Susreti, koje je vodilo dvoje dodatno educiranih stručnih voditelja, održavali su se u ustanovi u kojoj su djeca smještena (zbog specifičnih uvjeta i događanja u procesu provedbe projekta, odlučeno je ne objaviti ovdje naziv Institucije i imena djece kako bi se zaštitio njen identitet i identitet korisnika).

Korisnici programa bili su dječaci u fazi latencije, predpubertetske i pubertetske dobi sa snažno izraženim psihosocijalnim problemima od anksioznosti, agresivnosti, prenapetosti, negativne slike o sebi i okolini do emocionalne i socijalne neprilagođenosti čemu su u osnovi uzrok teško narušeni obiteljski odnosi, raspadnute obitelji i izrazito loš socijalni status.

Tijekom provedbe projekta potvrdilo se kako grupni rad s ovako nekongruentnim sastavom nije moguć i ako ne do raspada dovodi do raskola skupine što se dogodilo u ovom slučaju. Pri tome se razine konstruktivnosti, kooperativnosti, kreativnosti, aktiviteta i agresivnosti za mlađu „slabiju“, statistički značajno razlikuju od onih za stariju „jaču“ podskupinu s tim da je agresivnost značajno više izražena kod starije, a ostale dimenzije kod mlađe.

Susreti su se održavali u razdoblju od četiri mjeseca u redovnom terminu jednom tjedno, a rad je naglo prekinut tako da nisu mogle biti realizirane planirane promjene.

Ključne riječi: Art terapija, Male kreativne socijalizacijske skupine (MKSS), poremećaji u ponašanju i psihičkom funkcioniranju, agresija

Art Therapy incorporated in the approach of SCSG in children with behavioral problems in Institutions

Summary

The article sums up the approach and the process of working with a group of elementary and secondary school children with behavioral disorders in an institution for children without adequate parental care.

The introduction presents art therapy, its brief historical development, key authors and key settings incorporated in the approach of Small creative socializing groups (Male kreativne socijalizacijske skupine) which was the bases of the program of work in this project.

Following the introduction, an overview and description of meetings is presented, their course with an emphasis on situations that clearly show problems of children and the way of working with them.

Meetings, led by two specially trained teachers, were held in the institution where children live (due to specific conditions and events in the process of implementing the project, it was decided not to publish the name of the Institution and the children's names in order to protect their identity).

Users of the program were boys in the stage of latency, prepubertal and pubertal age, with strongly developed psychosocial problems of anxiety, aggression, over-tension, negative self-image and image of environment, emotional and social maladjustment which are basically caused by heavily damaged family relations, disintegrated families and distinctly poor social status.

During the implementation of the project it was confirmed that group-work with such an incongruent system isn't possible, and if not to the disintegration of the group it leads to a split, which happened in this case. The „stronger“ and „weaker“ group of children were the two streams of the group. The levels of constructivity, cooperativity, creativity, activity and aggressiveness of younger and “weaker” are significantly different from those of older, “stronger” subgroup, with aggressiveness being significantly more emphasised in „stronger“ subgroup and other dimensions in the „weaker“ subgroup.

Meetings were held over a period of four months in a regular, once-a-week pace. Work was abruptly interrupted so that planned changes could not be realized.

Key words: *Art therapy, Small creative socialization groups (SCSG), behavioral disorders, psychological functioning disorder, aggression*

Uvod

Art terapija - Polazišne postavke

Art terapija je oblik psihoterapije koja koristi slikovni svijet pojedinca kako bi korisniku pomogla doći do osobnih značenja i razumijevanja vlastitih intrapsihičkih procesa. Likovni izraz otvara nesusvesne unutrašnje, manje kontrolirane sadržaje te ih čini dostupnima kroz realizirano likovno djelo, koje postaje simboličan prostor u kojemu se eksternaliziraju emocije i subliminalni psihički procesi te se istražuju različite solucije problema i postavljaju temelji za njihovo transponiranje u svjesno. (Schaverien, 1992) Svaka emocija, konflikt ili kompleksni psihički proces ima svoju vizualnu formu u imaginacijskom svijetu individue, svjesnom ili nesusvesnom (Naumburg, 1953). Njihovom eksternalizacijom dobivaju se informacije na osnovi kojih korisnik kroz prorađivanje s psihoterapeutom može doći do uvida u značenja i uzroke patoloških procesa i obrazaca, a tako postupno i do putova suočavanja s njima i njihove konačne integracije u ličnost, zacjeljivanje i zaokruživanje u cjelovitu, zdravu, osebujnu osobu (Schaverien, 1992).

Osnovni oblik rada je trosmjerni, odvija se kroz „treći subjekt“ – likovno djelo. Djelo se ne promatra izvan konteksta u kojemu je napravljeno, a promatra se odnos korisnika prema djelu, odnos između terapeuta i korisnika (transfer, kontratransfer) i način na koji djelo komunicira s terapeutom (Naumburg, 1953., Landgarten, 1981) M. F. Keyes (Keyes, 1983) objašnjava kako “art terapija ne odgovara na pitanja već omogućuje proces kroz koji se razjašnjavaju i produbljuju pitanja.”

Tijekom procesa art terapije prati se rukovanje materijalima, nošenje s neizvjesnošću, način ostavljanja traga, izražavanje teme, prate se i prorađuju emocije i misli koje se javljaju tijekom rada i nakon završetka rada u korisnikovoj interpretaciji, promišljanje o radu, odnos prema radu nakon što je završen, način na koji djelo komunicira s terapeutom (Naumburg, 1953.; Landgarten, 1981).

Paralelno sa svjesnim, realnim, odvija se nesusvesni proces kao simbolična paslika realnog procesa. Kroz komunikaciju sa nesusvesnim događa se fuzija s određenom temom toliko stvarna koliko i koncentracija, komunikacija misli, predanost radu; a stvarna je i separacija od teme na fizičkom nivou, od rada koji fizički gledamo iz druge perspektive - izvana, što omogućuje konačno sagledavanje problema. (Robbins, 1994)

Struktura art terapijske prakse uključuje inicijalnu procjenu (proces od minimalno dva susreta na kojima se provjerava adekvatnost terapije u odnosu na potrebe i ciljeve te specifičan način rada), nakon čega slijedi pronalaženje teme i načina obrade, te ulaženje u proces razrade, zatim reviziju (refleksiju na period od posljednjih 3-6 mjeseci, proučavaju se promjene, potrebe, ciljevi, planovi), granice terapijskog prostora

(što podrazumijeva regularnost održavanja susreta, normativno jedamput tjedno, isto vrijeme, isto mjesto). Prostor također mora omogućivati povjerljivost razgovora i poštivati intimu sadržaja procesa i likovnih djela (crteži se čuvaju do kraja terapije, kada korisnik može odlučiti što će učiniti s njima), slobodu crtanja i govora. Teme mogu biti zadane te tako definirati direktivni pristup radu ili slobodne i definirati nedirektivni pristup. Završetak je planiran, ali uvijek postoji mogućnost otvaranja nastavka terapije (S. K. Levine i E. G. Levine, 1999).

Povijest Art terapije

Još 1860-tih Florence Nightinghale piše o iskustvu izlječenja korištenjem kreativnog likovnog rada (Simons, 1997). Adrian Hill je krajem 1930-tih. prvi koristio idiom „art terapija“ kao termin koji opisuje pomoć u liječenju mentalne i fizičke bolesti (Hill, 1945). I sam umjetnik i učitelj likovne umjetnosti, vodi sesije art terapije sa pacijentima u bolnicama u Londonu. Rezultati su vrlo dobri te se razvija zanimanje za ovu vrstu terapije koju je A. Hill predano promicao (Hill, 1945).

Nadalje je pojam „art terapija“ ostao u upotrebi kao pojam koji označava više različitih pristupa od kojih su glavni „art psihoterapija,“ koji zastupa Margaret Naumburg (1966), i drugi „art kao terapija“ što ga promovira Edith Kramer (1971), koja, slično Adrianu Hillu, koristi umjetnički proces kao terapiju, namjesto prve koja koristi umjetnost kao pomoćno oruđe u psihoterapiji. Obje ove teorije bazirane su na Freudovim idejama psihoterapije, ali se s vremenom javlja više teoretskih pristupa praksi Art terapije koje je opisala Judith Rubin (Rubin, 2001) dijeleći ih na sljedeći način:

Psihodinamski pristupi:

- Freudova psihoanalitička teorija, naglasak na otkrivanje i uvid, J. Rubin;
- Subliminacija i art terapija, E. Kramer;
- Simbolizam i art terapija: teorija i klinička praksa, L. Wilson;
- Objekt relacije pristup art terapiji, A. Robbins;
- Samopsihološki pristup art terapiji, M. Edwards;
- Liječenje kroz vizualne umjetnosti – Jungov pristup, E. Wallace;
- Dinamska art psihoterapija(dinamically oriented art therapy), M. Naumburg

Humanistički pristupi:

- Kreativne art terapije prema A. Adleru, R. Garlock
- Fenomenologija terapeutske art terapije, M Botinsky;

- Gestalt art terapija, J. Rhyne;
- Humanistički pristup art terapiji, J. Garai;
- Eklektični pristup art terapiji, H. Wadson.

Bihevioralni/kognitivni/razvojni pristupi:

- Bihevioralni pristup art terapiji, E. Roth;
- Kognitivni pristup art terapiji, R. Silver;
- Razvojni pristup art terapiji, S. Aach-Feldman i C. Kunkle-Miller

Autori poput S. McNiffa (1998) i M. Keyes (1983) ili A. Robbinsa (1994) također su vrlo bitni za razvoj art terapije te doprinose njenim različitim pristupima (a nisu spomenuti u gornjoj podjeli).

Godine 1964. osnovano je Društvo Art terapeuta Velike Britanije (The British Association Of Art Therapists), a 1982. Ministarstvo zdravstva UK verificiralo je studij art terapije. 1997. je Health professions council registrirao art terapiju kao profesiju, te se u zadnja dva desetljeća javlja sve više studija, dodiplomskih i poslijediplomskih, kojima se školuju specijalizirani art terapeuti. Dobro je što će profesionalci na području jugoistočne Evrope imati istu priliku jer se u Hrvatskoj 2017. g. također otvara poslijediplomski specijalistički studij Art terapije na Umjetničkoj Akademiji Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.

Ideja projekta primjene art terapije u okviru MKSS kod djece s poremećajima u ponašanju

U okviru Udruge „Poticaj“ i na njenu inicijativu, a u dogovoru sa Dječjim domom Grada Zagreba i prema potrebama štíćenika jednog od domova, voditelj MKSS, supervizor i terapeut Zdravko Bokulić i likovna pedagoginja, umjetnica educirana za primjenu kreativnih art terapijskih radionica kao i MKSS Mia Janković Shentser, oblikovali su program terapijskih radionica s elementima art terapije u okviru vođenja MKSS, koje kroz dugoročni rad jačaju pozitivne osobine korisnika, učenika – štíćenika Doma. Program je osmišljen tako da pruža sigurnu i podržavajuću okolinu, omogućuje izražavanje emocija i problema s kojima se korisnici susreću, stvaranje skupine, jača privrženost i odgovornost prema grupi i zajednici što vodi boljem funkcioniranju u društvu, domskoj i školskoj sredini te općem zadovoljstvu.

Pristup članovima skupine je podržavajući, tolerantan, uključuje prihvaćanje svega što se dogodi/iznese unutar radionica, slobodu izražavanja, stvaranje atmosfere poštivanja svih članova. Tijekom rada promatra se svaki član individualno, ali i grupa u cjelini.

Način rada, kad je posrijedi likovna pedagoginja, oblikovala je Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu, nastavna praksa u osnovnoj i srednjoj školi, dječjem domu „Vladimir Nazor“ u Zagrebu, redovne radionice s djecom, mladima i odraslima u različitim okvirima likovnog rada, te edukacije Malih kreativnih socijalizacijskih skupina i jednogodišnja edukacija art terapije. Art terapija prirodni je nastavak njenog djelovanja koje je integriralo predznanje pedagogije, psihologije i metodike, umjetničkog likovnog stvaralaštva te osobnog iskustva likovnog i terapijskog rada u psihijatrijskoj ustanovi. Tijekom edukacije teorije i prakse art terapije i kroz praksu koju otada provodi izgradio se dinamični, prilagodljivi pristup koji varira terapijsku grupu sa kreativnim radom, oblikom radionica koji koristi umjetnost kao terapiju, imenom – kreativne art terapijske radionice integrirane u pristup MKSS.

Cilj cjelokupnog za ovu priliku komponiranog programa i pojedinih radionica je rasterećenje od tenzija, otvaranje unutarnjeg svijeta korisnika likovnom ekspresijom, istraživanje i izražavanje osobnih tema i nesvjesnog sadržaja te postupno i pravovremeno rad na odvajanju ovih sadržaja od nesvjesnog - njihovo osvješćivanje. Pratio se individualni proces, način rada, pristup materijalima, gotovom djelu i voditeljima radionice – transferne relacije, grupni procesi i tijek provedbe programa.

Njegovan je spontani proces razvoja i funkcioniranja grupe kao i procesa provedbe programa, a kao jedini uvjet zajedničkog rada, nakon nekoliko fizičkih napada članova s težim poremećajima u ponašanju, postavljeno je pravilo izostanka fizičke agresije. Verbalno i fizičko nasilje stvarnost je u kojoj se nalaze te su mu i članovi grupe i voditelji bili izloženi na svakom susretu. Poštivanje svih sudionika bilo je afirmativno pravilo kao direktni odgovor na stanje i posljedica zabrane nasilja.

Supervizija rada bila je predviđena programom, ali se zbog nedostatka sredstava (dobivena sredstva od lokalne zajednice pokrivala su tek dio troškova) nije provodila. Počela se provoditi volonterski tek kada izvođenje programa predviđenim tijekom i na prihvatljivoj razini više nije bilo moguće. Tada je to na sebe preuzeo supervizor s međunarodno priznatim certifikatom.

Metodološki okvir rada

Program rada s djecom u Instituciji zasnovan je na pristupu Male kreativne socijalizacijske skupine (MKSS) koji ima svoju vlastitu teorijsku osnovnu (Janković, 2013) ali sadrži i elemente različitih psihoterapijskih pravaca, psihodrame, sociodrame, TA, Rogersove nedirektivne terapije, grupnog socijalnog rada, a ovaj put su u rad eksperimentalno involvirani i elementi art terapije. I ranije su korišteni elementi likovnog rada, ali tek u tragovima, jer je nedostajalo kvalificiranih stručnjaka koji bi art terapijske radionice mogli voditi suvereno i stručno.

Samim programom tijekom rada predviđen je kroz logičan slijed faza razvoja MKSS koji ima svoj vlastiti redoslijed različit od drugih grupnih pristupa:

- I. Faza okupljanja i upoznavanja /međusobno upoznavanje, odmjeravanje svakoga sa svakim, traženje savezništva s voditeljem/ima/;
- II. Faza zaljublivanja /doživljaj prihvaćanja, zadovoljavanja potreba kroz osjećaj radosti i slobode u igrama i preuzimanje uloga bez konfrontacija/;
- III. Faza stvaranja grupe /grupna kohezija, „MI“ osjećaj, ime grupe/;
- IV. Faza zrelosti grupe /izjednačavanje individualnih i grupnih ciljeva, bliskost članova – i izvan grupe, trajnija međusobna povezanost/;
- V. Faza napuštanja grupe /postizanje osobnih ciljeva, zrelost članova, nalaženje novih interesa, sadržaja, formalno razilaženje-napuštanje skupine/ (Janković, 2013).

Kako je ovim programom bio predviđen rad s učenicima osnovne škole smještenima u ustanovu bez mogućnosti paralelnog rada s roditeljima, što je pravilo pristupa MKSS, mogle su se očekivati određene specifičnosti u razvoju i funkcioniranju pa i rezultatima rada skupine. Ipak, bez obzira na to, sam okvir ustanove davao je određena jamstva za koliko-toliko ispunjene uvjete adekvatnosti prostora, među kojima je i ustaljenosti rada, osiguranje samostalnosti u djelovanju, određene obećane vanjske opće podrške tijekom provedbe programa.

Cilj

Cilj provedbe istraživanja i ovoga rada je ispitivanje rezultata i prikaz primjene art terapijskih metoda implementiranih u Male kreativne socijalizacijske skupine u Instituciji sa svrhom pomoći u (pre)odgoju i preusmjeravanju procesa socijalizacije. Nadalje, cilj je utvrđivanje ključnih činitelja uspješne primjene stručno pripremljenog programa i postizanje željenih rezultata u radu sa skupinom djece u uvjetima Institucije specijalizirane za rad s djecom osnovnoškolske dobi kod koje su se razvili poremećaji u ponašanju i psihičkom funkcioniranju zbog neadekvatne obiteljske skrbi.

Metodologija

U okviru praćenja provedbe ovoga programa pripremljena je i korištena kvantitativna i kvalitativna metodologija jer se nastojalo utvrditi činitelje kvalitete provedbe i specifičnosti tijekom rada korištenjem znanstvenog pristupa u analizi i prikazivanju njegova tijeka koji je imao elemente prirodnog eksperimenta.

Metode prikupljanja podataka

Tijekom provedbe projekta permanentno je provedena i evaluacija korištenjem metodologije pristupa Male kreativne socijalizacijske skupine (MKSS), promatranja sa sudjelovanjem i dnevnika. Za tu svrhu su pripremljene Liste za evaluaciju koje sadrže skale Likertovog tipa od deset stupnjeva, namijenjene procjeni svakog pojedinog sudionika u pogledu: kreativnosti, konstruktivnosti, kooperativnosti, aktiviteta i agresivnosti tijekom svakog susreta. Isto tako voditelj i suvoditelj procjenjuju svoj i suvoditeljev angažman na skali Likertovog tipa od deset stupnjeva. U okviru Liste je i prostor za kvalitativni dio evaluacije susreta, dopunu informacija o susretu, provedenim aktivnostima i primijenjenim metodama rada te prostor za opis rada i događanja za vrijeme susreta, zapazanja i komentare.

Dnevnik rada redovito je vođen kao i bilješke u kvalitativnom dijelu evaluacijskog lista tijekom provedbe, čime je omogućen cjelovit pregled relevantnih događanja u i oko skupine.

Organizacijski okvir rada s grupom

Nakon što je vodstvo Institucije odobrilo provedbu projekta, na sastanku s odgovornom osobom organizacijske jedinice i stručnog rada na glazbenim aktivnostima prezentiran je program i dogovoreni detalji primjene MKSS s elementima art terapije. Dogovorena je provedba programa s jednom grupom štíćenika na terapijski način. U njoj se kroz, za njihovu dob prilagođene, ciljanje interakcijske igre, kreativne zadatke, likovne tehnike i sl., prorađuju sadržaji koji ih opterećuju, prazne negativne emocije kojima su prepunjeni njihovi kontejneri što „kipe“ prijeteći potpunom dekompezacijom (a pokazalo se i dovode do nje). Istovremeno se osnažuju pozitivne osobine i potencijali sudionika, osvješćuje odgovornost, poštivanje i tolerancija prema drugome, grupi pa i društvu općenito, potiče osjećaj pripadnosti i želje za doprinosom skupini te zadovoljstva kroz grupu kao najvažniji društveni entitet u toj dobi. Sve to se u prvom koraku postiže jačanjem kreativnosti, kooperativnosti, aktiviteta i konstruktivnosti, a s vremenom smanjenjem agresivnosti. Da bi se to postiglo, na institucionalnoj razini će se održavati kvalitetan odnos s predstavnicima Institucije, što je i doživljeno na prvom susretu i zbog čega je učvršćena vjera u uspjeh, kao i odlučnost za dosljednu provedbu programa.

U kontekstu primjene MKSS-a tijekom rada planirano je stavljanje naglaska na elemente art terapije, primarno likovna istraživanja unutarnjih događanja, igre i vježbe koncentracije (Liebman, 1986) te prorađivanje likovnih i mentalnih sadržaja u art terapiji koji imaju svoje specifičnosti, a sukladni su pristupu MKSS-a.

Dogovoreno je korištenje prostorije s dovoljno mjesta za grupu od 10-ak članova, koja će osiguravati potpunu privatnost kako bi se moglo izgraditi povjerenje, osjećaj sigurnosti i slobode izražavanja osobnih sadržaja, svojevrsnog azila naspram Institucije i sveprisutnosti institucionalizacije.

No neovisnost prostora je onemogućena jer se pokazalo da je prostorija određena za provedbu programa prolazna, a susjednu koristi osoba zadužena za likovne aktivnosti u Instituciji upravo u vrijeme grupnih susreta. Ova prisutnost je naknadno i uvjetovana zbog „odgovornosti Institucije prema djeci“. Tu osobu će voditelji grupe upoznati tek na prvom susretu sa skupinom, a da prethodno nije ni predstavljena ni dogovorena njena prisutnost i funkcija u okviru provedbe programa. Naravno, uvjete na koje su voditelji naišli pri radu načelno je moguće preoblikovati, ali se to tijekom provedbe nije dogodilo. Uvijek je teško naknadno provesti promjene, a tijek ovako intenzivnog programa koji se provodio u ovoj Instituciji dobar je primjer koliko je važno precizno uvjetovati sve organizacijske parametre rada prije njegova početka. Upravo zbog ovih (ne)mogućnosti sam rad s djecom efektivnošću i rezultatimanije opravdao očekivanja nositelja.

Mogućnost likovnog rada i pomoć u materijalima kod dogovaranja je velikodušno ponuđena, međutim nije postojao prostor za spremanje materijala i radova članova grupe zbog preopterećenosti stvarima u prostoriji.

Postavljen je dobni okvir korisnika, s obzirom na nekompatibilnost djece u fazi latencije i puberteta. U skladu s tim postavljeno ograničenje dobi korisnika na djecu između 8 i 12 ili 13 i 15 godina. Grupa djece u fazi dogovaranja nije bila određena te je dogovoreno da će stručni tim Institucije istražiti tko su mogući korisnici. Usto je interes za likovni rad zadan kao dodatni kriterij izbora sudionika.

Naknadno je voditeljima dano do znanja da nije moguć uvid u podatke o članovima grupe, što je obrazloženo „osiguravanjem neutralnosti i jednakosti odnosa“ prema svim članovima. U slučaju složenih psihosocijalnih problema to je kontraindicirano i usporavajuće jer se gubi dragocjeno vrijeme na utvrđivanje već poznatih činjenica i tako ugrožava proces izgradnje kvalitetne terapijske klime, relacija, stvaranja skupine i razvoja poželjne grupe dinamike i važnih mehanizama.

Regularnost provedbe programa i pored svega toga, bar naizgled, nije problematičan, jer je na primjer osoba, predstavnica Institucije s kojom će voditelji kontaktirati odgovorna za prostor i komunikaciju između voditelja i članova skupine. No, svaki od ovih čimbenika imat će međutim izuzetno veliku važnost kao i ova osoba koja je za stvaranje grupe i vođenje grupnih procesa postala otegotna okolnost. Time je dodatno naglašeno koliko je važan prethodni dogovor svih točaka ne samo s Upravom nego i s „kontakt osobom“.

Institucija partner u izvođenju programa

Ova Institucija se brine za veliki broj djece dugo vremena izložene rizičnim čimbenicima visokog intenziteta u svojim obiteljima, što je rezultiralo neprilagođenošću, naglašenim poremećajima u ponašanju i psihičkom funkcioniranju. Do tako ozbiljnih poremećaja ponašanja često praćenih i psihičkim poteškoćama tijekom rizičnog razdoblja razvoja djece i mladih dovela su njihova teška iskustva, prvenstveno u primarnim obiteljima, ozbiljne emocionalne povrede koje se nisu prorađivale, nerazrješavani konflikti na koje se talože sve teži novi emocionalni, socijalni i psihološki problemi.

U Instituciji je, uz ostalo, korisnicima pružena mogućnost sudjelovanja u brojnim aktivnostima. Načelno postoji razumijevanje i benevolentnost Institucije za predloženi oblik rada (art terapijske metode i tehnike uklopljene u okviru provedbe MKSS) koji provode iskusni dodatno višestruko educirani stručni voditelji.

Ambijent provedbe programa

Atmosfera u Instituciji je standardna za funkcioniranje takvih sustava te vrijednosne odrednice više slijede tradiciju nego recentne znanstvene i stručne trendove razvoja. Strah od nasilja, i fizičkog, integralni je dio svakidašnjice odnosa sa i među djecom. Tijekom provedbe programa voditelji su imali priliku svjedočiti uhodanoj praksi sustava kazne i direktivno postavljene kontrole. Svako odstupanje od pravila, a osobito izgred, čija definicija je tradicionalistička i ne poznaje postojanje situacija prenapetosti, nemogućnosti kontrole prenamoženih negativnih emocija i njihovog pražnjenja, nemogućnosti nošenja s njima, se kažnjava. Poštuje se posluš i pristojnost više nego autentičnost. Kod dijela zaposlenika ne postoji povjerenje u korisnike, njihovu inicijativu i uspješne pozitivne promjene vlastitim djelovanjem. Naprotiv, većina korisnika je „predodređena za neuspjeh“. Na njih se općenito gleda kao na neprilagođene i nesposobne za normalan život. Iako postoji svijest o lošem psihičkom stanju djece, nema kontinuiranog programa bavljenja djecom usmjerenog terapijskim ciljevima. Postoje različiti programi u koje se djeca uključuju i jaka želja da budu „normalna“, potreba za direktivno provođenom kontrolom, kao izraz nemogućnosti korištenja nedirektivne, na međusobnom povjerenju zasnovane kontrole korisnika.

U svrhu provođenja susreta MKSS ponuđen je prostor u kojemu se inače odvijaju likovne radionice, a koji je dovoljan za grupu i setting za likovni rad. Jasno je ukazano na potrebu prisutnosti djelatnice Institucije tijekom rada sa skupinom. Atmosfera radionica tako je već u startu lišena osnovnih granica terapijskog prostora i privatnosti procesa koji se odvijaju u njoj. Stalna prisutnost direktivne kontrole nad prostorom, sadržajem susreta, ponašanjem djece sudionika pa i djelovanjem stručnih voditelja te procijep između

stručno terapijskog i institucionalnoga nije bilo moguće prevladati. Bila je to još jedna ozbiljna otegotna okolnost s kojom su se voditelji grupe i provedbe programa na svakom susretu morali iznova suočavati bez izgleda na pozitivnu promjenu.

Na ovu osnovu nadograđivale su se dodatne rizične okolnosti (Djeca su okupljana tek nakon što bi voditelji zamolili predstavnicu Institucije da to učini. Ona sama nije u nekoliko navrata došla na vrijeme u radni prostor, a kako je samo ona imala ključ radnog prostora, nije bilo moguće na vrijeme, a pogotovo samostalno, ranije ući i pripremiti materijale i prostor za planirani rad, a kamoli na vrijeme započeti rad s grupom. Stoga su susreti redovito započinjali s 15 i više minuta zakašnjenja.).

Korisnici

Kriteriji uključivanja u grupu bili su izloženost rizičnim čimbenicima na različitim razinama sustava, sklonost neverbalnom načinu izražavanja, interes za likovno izražavanje i rad u grupi. Tehnički uvjet je bio i mogućnost dolaska s obzirom na dnevne obveze i školski raspored djece sudionika.

Konačno, po Instituciji su izdvojeni korisnici još u fazi latencije, predpubertetske i pubertetske dobi, izloženi brojnim teškim rizičnim čimbenicima kao što su loš socioekonomski status, narušeni obiteljski odnosi i struktura, dobi predpuberteta a osobito puberteta koja je sama za sebe značajan rizični čimbenik. Ova su djeca sa svim rizicima u sebi i užoj sredini, donešenima iz obitelji uključena u intenzivne odgojno-obrazovne procese i interakcije u novom okruženju 24 sata dnevno, u Instituciji odgoja i u školi, što doživljavaju prevelikim pritiskom zbog kojega povremeno „pucaju“, gube kontrolu i neadekvatno reagiraju. Doživljaji i dojmovi s kojima se moraju nositi prebujni su za njihove nezrele emocionalne, kognitivne i socijalne kapacitete u nametnutim životnim okvirima bez mogućnosti izbora i utjecaja na uvjete i odnose.

Svi sudionici su dječaci, puni tenzije, ljutnje, nemira, agresije s kojima se realno ne uspijevaju nositi, ni u sklopu Institucije, ni u široj socijalnoj sredini. Njihova emocionalna nestabilnost i napetost očituju se u snažnom otporu, provokativnom ponašanju, verbalnoj agresivnosti uz upotrebu nepristojnih riječi, fizičkom nasilju, ukupno preintenzivnim aberantnim ponašanjima „kao da žele ispune za njih nepovoljno proročanstvo“, a voditelji ga potvrde i nastave trend odnosa na koji su navikli - određenje onoga „što jesu“ a što im je dodijelio „ispravni“ dio okoline. S duge strane, oni žele, ali i objektivno trebaju pažnju, trebaju biti viđeni i slušani, poštovani i to mnogo više nego što „zaslužuju“. Traže emotivnu involviranost, „žicaju“ jednako osjećaje i novac i u tom kontekstu iskorištavaju priliku za izazivanje sažaljenja nasuprot standardnih situacija kada pokazuju pretjerani prkos, odbojnost, agresivnost.

U Instituciji postoji hijerarhija, podjela djece na starije i snažnije te mlađe i slabije, što se prenijelo i u grupu uključenu u program, pogotovo što je tako bila i sastavljena, bez obzira na uvjet dobne kongruentnosti, koji je postavljen i prihvaćen pri dogovoru za pokretanje programa. Hijerarhija, a time i podjela prema kriteriju stariji-snažniji i mlađi-slabiji, bila je očita, što su pokazali i rezultati kvalitativnog i kvantitativnog dijela istraživanja.

Djeci je dopušteno da se u grupi predstave kako žele. Odlučili su se koristiti vlastitim imenom, ne i prezimenom, kao u njihovoj uobičajenoj interakciji s tim da su ta imena u ovom tekstu zamijenjena šifrom, oznakom podgrupe – Ml. i rednim brojem (mlađa-slabija) odnosno St. (starija-jača) i rednim brojem.

Rezultati dobiveni metodom promatranja sa sudjelovanjem

Ubrzo nakon početka rada iskristalizirala se, prema podacima prikupljenima metodom promatranja sa sudjelovanjem, podjela skupine na dvije podgrupe, pet „starijih-snažnijih“ i trojicu „mlađih-slabijih“ dječaka. Mlađu-slabiju podgrupu karakterizirale su osobine i ponašanja bliža poželjnima, emotivnija su i mekša, suradljiviji su, ali su već poprimili neka određenja u ponašanju u vidu obrana socijalnog tipa (Janković, 2013), koja ih trebaju štiti od agresije iz okoline u vidu prihvaćanja podločnosti, prijateljstva do bliskosti. Kako pokazivanje takve razine bliskosti nema stvarnu podlogu te ide do razine groteske, to iritira osobito starije-snažnije članove skupine koji na te, realno promatrano discounte – poruke otpisivanja, reagiraju ignoriranjem, odbacivanjem s indignacijom, a povremeno, kada tu „prijetvornost ne mogu podnijeti“, i krajnje agresivno.

Analiza podataka dobivenih metodom promatranja sa sudjelovanjem i dnevnika na razini mlađe-slabije skupine pokazuje sljedeću hijerarhiju ponašanja prema učestalosti manifestiranja: 1. rang (M=8,8) zauzimaju ponašanja usmjerena suradnji (samoinicijativno prilaženje ostalim sudionicima, nuđenje suradnje, pružanje pomoći pri obavljanju zadataka ili aktivnosti, a osobito rješavanju složenijih); 2. rang (M=7,9) zauzimaju ponašanja karakterizirana kao konstruktivnost (davanje prijedloga, sugestija, pokazivanje kako...) i kreativnost (nuđenje novih rješenja, izražavanje emocija, dojmova, ideja likovnim sredstvima); 4. rang (M=7,5) zauzima aktivitet (aktivno sudjelovanje u dinamici, provedbi radionica, likovnih radova, interakcijskih igara i drugim aktivnostima skupine), 5. rang (M=1,95) zauzimaju u mlađoj-slabijoj skupini agresivna ponašanja (verbalni napadi, neverbalni napadi na razne načine, od mrkog pogleda do udaranja i sličnih direktnih agresivnih postupanja).

Analiza podataka dobivenih metodom promatranja sa sudjelovanjem i dnevnika na razini starije-snažnije skupine pokazuje sljedeću hijerarhiju ponašanja prema učestalosti manifestiranja: 1. rang (M=6,9) zauzimaju agresivna ponašanja (verbalni napadi,

neverbalni napadi na razne načine, od mrkog pogleda do udaranja i sličnih direktnih agresivnih postupanja); 2. rang ($M=4,7$) zauzimaju kreativna ponašanja (nuđenje novih rješenja, izražavanje emocija, dojmova, ideja likovnim i sličnim sredstvima); 3. rang ($M=4,14$) zauzima kooperativnost (samoinicijativno prilaženje ostalim sudionicima, nuđenje suradnje, samostalno uključivanje u aktivnosti, navođenje drugih na sudjelovanje u aktivnostima); 4. rang ($M=4,12$) zauzima konstruktivnost (davanje prijedloga, sugestija, pokazivanje kako nešto učiniti...); 5. rang ($M=4,1$) zauzima aktivitet (aktivno sudjelovanje u dinamici, provedbi radionica, interakcijskih igara, izradi likovnih radova, i drugim aktivnostima skupine). Promatranjem ovih rezultata uočava se još naglašeniji disparitet između dviju podskupina. Agresivnost kod mlađe podskupine ima zasigurno najniži rang, dok kod starije uvjerljivo zauzima prvi rang. Kod starije podskupine aktivnosti koje ulaze u kategorije konstruktivnih, kooperativnih ponašanja i aktiviteta zapravo se ne razlikuju po učestalosti jer je utvrđena razlika tek na drugoj decimali, a kod mlađe podskupine sličan je slučaj s konstruktivnošću i kreativnošću, ali tu nema razlike ni na drugoj decimali. Pokazalo se čak da su i opisi ponašanja koja ulaze u određene kategorije dijelom različiti (kooperativnost) jer su ciljevi aktivnosti znali biti stubokom različiti. Spoznaje dobivene kvalitativnim metodama još više opravdavaju potrebu pažljivog strukturiranja skupina prema dobi, odnosno fazi razvoja djece-sudionika.

Analizom podataka dobivenih kvalitativnim metodama moguće je ustanoviti da disparitet među podskupinama varira. Najmanji je na predzadnjem susretu, gdje su se podskupine približile u pozitivnom smislu, a najveći na četvrtom gdje je disparitet posebno velik u pogledu agresivnosti.

Valja dodati da je tijekom analize radova u okviru art terapijskih aktivnosti nađeno više isto tako važnih pokazatelja. Tako kod članova mlađe-slabije podgrupe analiza pokazuje njihovu potrebu za skrivanjem, zaštitom od ostalih (tajno mjesto, otok), što im je i realno bilo potrebno zbog agresije starijih. Strah i tuga kojom su bili obilježeni ti dječaci samo je u par bljeskova otvorena prema voditeljima i kada je naišla na svu pažnju i podršku, koje očito nisu bile očekivane, oni bi se opet povukli u svoje „zaklone“. Njihovo povjerenje prema voditeljima se razvijalo, ali nije bilo konstantno jer se ovi nisu htjeli konfrontirati s Institucijom, a grupa nije bila u svom vremenu i prostoru autonomna, pa bi se problemi rješavali izolirano u svakoj situaciji koja je pokazivala mogućnost za prorađivanje i razrješavanje. Zbog toga je, bez obzira na opasnost koja je stalno prijetila, očita bila i njihova potreba za prihvaćanjem u snažnijoj podskupini pa su se nastojali dokazivati i neprilagođenima, za svijet izvan Institucije, ponašanjem – identifikacijom sa starijim – snažnijim štićenicima. Zbog toga bi inače gubili prihvaćanje autoriteta u Instituciji pa su se po tom davno uspostavljenom principu preživljavanja među vršnjacima svrstavali i mijenjali i svoj odnos prema voditeljima grupe vraćajući se u

„sigurnost nesigurnosti“ na koju su se već navikli, umjesto da ponovo prihvate nadu, sada u nove „poslušnike Institucije“, što ih je toliko puta u njihovim objektivno kratkim životima, dovelo do novih razočaranja u bližnje, odrasle uopće, institucije.

Likovno je izražavanje, kod pojedinih članova ove podgrupe (Ml.2), vrlo snažno pokazivalo doživljaj sebe i svijeta oko sebe kroz fantazije razrušenih aviona, prometnih nesreća vlakova, kao mogućnost da vide neku tragičnu situaciju smislenom, da je shvate kada već svoju ne mogu shvatiti. Njena tragičnost nije definirana, možda je čak i prešućena. U radu je snažno izražena imaginativnost, zainteresiranost, spremnost na ekspresiju unutarnjeg svijeta, mada ga ometa agresija oko njega koju, tako ju gledajući i doživljavajući na sebi, uči podnositi i činiti.

Sva trojica su žrtve konstantnih provokacija, prijetnji, verbalne i fizičke agresije, a Ml.3 joj je posebno izložen. Strašno mu nedostaje majka, pokušava se naviknuti na prostor, bježi u svoje fantazije i stvara idealne svjetove na papiru. Njegovi procesi razvoja i prilagodbe bili su zagušeni bukom starijih i snažnijih, a potreba za zaštitom bila je glavni razlog što su voditelji, osim iz čisto funkcionalno metodoloških, htjeli i formalno podijeliti grupu na dvije s eventualnim elementima i individualnog rada.

Članovi starije-snažnije podgrupe poslovično prijete mlađima. U jednom naletu St.1 i vrlo ozbiljno (smrću, tiho i ozbiljno, očiju fiksiranih na mlađeg dječaka). U analizi događaja pri suočenju nije u stanju podnijeti kritiku. Tek nakon duljeg ozbiljnog razgovora smiruje se, shvaća težinu incidenta i čak, barem trenutno, izražava kajanje. Na početku procesa je vrlo suradljiv i radišan član, a onda „odjednom“ prestaje dolaziti, a nakon mjesec dana opet se vraća. Tek kasnije, slučajno, predstavnica Institucije spominje da je bio hospitaliziran na mjesec dana zbog izgreda u Instituciji potaknutih događanjima u obitelji. Kada se vratio pokazao je svoju drugu stranu, postao je glasan, nesuradljiv, agresivan. U ovom je razdoblju došlo i do gore opisane situacije prijetnje, što govori o učincima hospitalizacije.

Između ostalih „snažnijih“ isticao se još i St.2. koji je od početka bio najnapetiji. Cijelo njegovo tijelo je bilo u izrazitom grču, a kretnje istrzane. Najmanje je komunicirao misli i osjećaje, ali se iz njegovih radova, načina rada i verbalne komunikacije mogao iščitati neopisiv bijes, tenzija i otpor prema svemu. Sposobnost za suradnju pokazao je u igri i jedino u igri, kada bi se transformirao u vođu koji gotovo policijski prati i provodi pravila. Također je bio prvi koji je nakon nekoliko igara tražio likovni rad. Tada je opet postao onaj stari St.2 koji je na svaki komentar ili upućeno mu pitanje uporno šutio, a u svakoj prilici iz njega su izlazile psovke, provokacije ili neartikulirano mumljanje. Kao tempirana bomba što mora eksplodirati na neki „krivi“ podražaj drugih korisnika i/ili voditelja koji su zauzvrat u više navrata dobili udarac: nekontrolirani trzaj, nepredvidiv i jak. Time on daje argumente stavu kako je nemoguće očekivati da će ovaj dječak jednom postati prilagođen. Pogotovo ako ne potraži pomoć ili ako mu se ona ne pruži. Gomila

napetosti kojom je ogradaen ne dopušta doći do osobe koja u srži on jest. Potrebno je mnogo rada na otpuštanju tenzije, ali i vremena kako bi se uopće došlo do problema, pa tek onda u skladu s tim i do odgovarajućeg procesa razrješenja, izlječenja.

U sudionicima se događala, na njima se vidjela, a u ponašanju očitovala promjena tijekom susreta, bio je vidljiv proces razlučivanja specifičnih problema koje su voditelji s grupom prorađivali na svakom susretu, baveći se, zapravo, onom nevidljivom, subliminalnom, simboličkom razinom, u kojoj sazrijevaju misli i povezuju se s određenim uvjerenjima, razumijevanjima na razini grupe i pojedinca. Dotaknuta je tek površina, a nastavku rada bilo je moguće učiniti da se njihovo povjerenje (u sebe i okolinu) uspostavi te da se potaknu potencijali koje svaki od ovih dječaka posjeduje. Ulazak i izlazak iz postignutog povjerenja, iz „filma“ koji su voditelji s njima igrali događao se svaki put iznova, kao da su se prvi put okupili. Na tren, ponekad više, uvijek sa drugim sudionicima, ostvarila se ona količina veze kroz povjerenje koja je potrebna za ozbiljniji rad. Do sljedećeg susreta dnevna događanja u Instituciji, školi, obiteljima anulirala su postignuća jer je proces u grupi bio izoliran iz sustava. Rad se temeljio na različitim paradigmatama. Vremenski rok rada i otegotne okolnosti nisu dopustile da se ovi procesi dovrše. Energija koja je unošena i način rada koji se prakticirao, predaleko je odmakao od razine postignute u Instituciji.

Na kraju rada voditeljima je dano na znanje da su članovi skupine koji su im dodijeljeni za rad u posebnom tretmanu i formalno izdvojeni u skupine u kojima su psihički i socijalno najteži slučajevi u Instituciji i sustavu socijalne skrbi. Pokazalo se da je više ključnih elemenata bilo kontraindicirano za ovu vrstu grupnog rada. U prvom redu raspon u dobi, a time i fazama razvoja (latencija/predpubertet - puni pubertet) je ne samo preširok nego i karakteriziran stubokom različitim interesima, potrebama, osobinama i ponašanjem djece, što je u dogovorima za provedbu programa naglašeno. Posebno je složene probleme sve to imalo u radu s grupom djece opterećene ovako složenim poteškoćama, pogotovo što voditelji nisu na vrijeme upoznati s problemima i stanjem djece, što se posebno očitovalo u ekstremnom izražavanju frustriranosti, otklonima od prihvatljivog ponašanja, sve težim pa i opasnim situacijama.

Analiza tijeka susreta

Prvi susret dogovoren je za rujan 2015. g. Susreti se od tada održavaju tijekom četiri mjeseca, u regularnom poslijepodnevnom terminu, jednom tjedno.

Prvi susret iz različitih razloga nije započeo prema očekivanjima i dogovoru (nije bilo predstavnice Institucije, pa tako ni ključa za prostor, grupa nije bila okupljena u dogovoreno vrijeme i na za to određenom mjestu...).

Voditelji nisu imali uvid u događaje u institucijama u kojima su djeca boravila u vremenu između susreta, niti su obavještavani kada netko od polaznika neće doći na susret iz opravdanih razloga (hospitalizacija, boravak s obitelji i slično) zbog čega kvalitetno vođenje skupine i razvoj dinamike u njoj nisu bili mogući u dovoljnoj mjeri, što je negativno utjecalo na stvaranje i razvoj skupine.

Većina djece ipak je dolazila na najveći dio susreta. Susret je otkazan samo jednom, zbog drugih obaveza djece.

Svaki susret evaluiran je evaluacijskim listama koje se koriste u sklopu provedbe MKSS-a.

Teme

Prvi susreti upoznavanja otvorili su zajedničke teme na kojima su voditelji bazirali svaki sljedeći susret. Uglavnom su teme bile ponuđene, a uvijek su bila otvorena vrata za njihovo proširivanje i uvođenje novih koje su se javljale spontano. Te njihove, izvorne teme bile su vezane za odnose s vršnjacima, pitanja okoline (iz koje potječu, gdje se nalaze), bijesa kao prevladavajuće emocije, osjećaja discipline, koncentracije, odnosa sa značajnim osobama, autoritetima i bliskim osobama te prihvaćanje situacije u kojoj se nalaze.

Zahvaljujući supervizijskom susretu, uvedene su interakcijske igre kao sastavni dio susreta u kojima djeca se mogu osloboditi viška fizičke energije, osjetiti težinu, ali i neophodnost, pravila, rasteretiti i osloboditi se prethodnih neposrednih i ranije doživljenih opterećujućih sadržaja i tako lakše ući u suptilne procese koje je moguće pokrenuti jedino art terapijom. Dinamika grupe zahtijevala je dinamičniji raspored pa je uvedena i uhodana struktura susreta sačinjena od tri do četiri dijela s različitim sadržajem: igra, razgovor/uvod u likovni dio susreta, art terapijska radionica i prorada.

Provedba projekta - tijek rada i dinamika susreta

Iz tablica procjene kvalitete funkcioniranja koje slijede vidi se kako su dolasci sudionika uglavnom redoviti, a izostanci pokazuju određenu dinamiku o čijem tijeku i uvjetima voditelji nisu bili upoznati. Tijekom provedbe ovog projekta implementiran je unaprijed dobro pripremljen program rada sa skupinom, koji je dovoljno dinamično strukturiran i otvoren kako bi se mogao prilagođavati razvoju skupine. Sama priroda MKSS osigurava i stalno prilagođavanje uvjetima rada, potrebama članova i razvoja strukture rada što je korišteno i ovaj put uz supervizijsku intervenciju i podršku. Na osnovi procjena na skalama Likertovog tipa koje su obavljene nakon svakog susreta te na osnovi rezultat promatranja sa sudjelovanjem, a izložene su po susretima te uz dnevničke zapise,

moguće je pratiti tijek rada, dinamiku razvoja, funkcioniranje i napredovanje, stagnaciju ili regres svakog pojedinog člana i skupine u cjelini.

U donjoj tablici prezentirane su procjene voditelja o ključnim obilježjima sudjelovanja sudionika u skupini.

Tablica 1: Distribucija procjena rada sudionika tijekom susreta u mjesecu rujnu

Sudionici	I. susret					II. susret				
	*Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr.	Ak	Ag
Ml. 1	8	10	10	9	0	7	9	10	7	1
Ml. 2	9	10	10	8	0	9	8	9	9	2
Ml. 3	7	10	6	9	1	7	9	5	9	1
St. 1	2	2	3	3	7	2	1	2	2	8
St. 2	6	7	7	8	4	6	6	6	9	5
St. 3	10	9	10	8	3	-	-	-	-	-
St. 4	7	8	7	8	4	2	3	7	4	7
St. 5	8	7	6	5	4	9	7	6	5	7
Sudionici	III. susret					IV. susret				
	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag
Ml. 1	7	9	8	7	2	5	9	9	5	1
Ml. 2	9	8	9	9	1	7	8	8	8	1
Ml. 3	6	10	6	8	1	7	8	6	9	1
St. 1	1	1	2	2	8	2	1	2	2	7
St. 2	5	5	6	8	5	4	5	6	9	6
St. 3	10	7	10	7	6	7	7	10	6	5
St. 4	3	3	6	5	7	3	3	5	2	8
St. 5	4	7	6	5	6	4	5	4	4	5

*Kn - konstruktivnost; Ko - kooperativnost; Kr - kreativnost; Ak - aktivitet; Ag - agresivnost

Kao što se može vidjeti iz tablice koja prikazuje procjene ključnih aspekata kvalitete sudjelovanja sudionika tijekom prvog mjeseca rada skupine, tijekom prvog susreta izdvaja se jedan stariji sudionik niskim procjenama konstruktivnosti, kooperativnosti, kreativnosti i aktiviteta te značajno više procijenjenom agresivnosti. U drugom susretu pridružuje mu se još jedan stariji član. Kod ostalih sudionika dominiraju relativno visoke procjene konstruktivnosti, kooperativnosti, kreativnosti i aktiviteta, agresivnost je znatno manje izražena. Stariji članovi se već na drugom susretu „usuglašavaju“ prateći negativni smjer.

Sintetička procjene voditelja o angažmanu sudionika i voditelja za IX. mjesec 2015.:

8. IX. 2015. - Skupina: 9/10; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

15. IX. 2015. - Skupina: 9/10; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

22. IX. 2015. - Skupina: 7/9; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

30. IX. 2015. - Skupina: 6/8; Osobni angažman: 9/10; Suvoditelj: 10/10

Sintetičke procjene voditelja za osobni i suvoditelj angažman se podudaraju dok se za procjenu grupe razlikuju. Očito jedan od voditelja pripada u skupinu „blagih“ ili beskompromisno pozitivno orijentiranih, a drugi u skupinu „strogih“ ili „preciznih“ ocjenjivača koji zapažaju i blage promjene predmeta procjenjivanja.

Tijekom drugog mjeseca provedbe projekta događaju se neočekivane opstruktivne situacije koje doprinose negativnoj akceleraciji odnosa u skupini a rezultati procjena voditelja to zorno oslikavaju.

Tablica 2: Distribucija procjena rada sudionika tijekom susreta u mjesecu listopadu

Sudionici	V. susret					VI. susret				
	*Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag
Ml. 1	10	10	10	7	1	9	9	10	10	1
Ml. 2	9	10	10	10	3	9	10	10	9	3
Ml. 3	6	10	5	8	1	5	8	6	9	2
St. 1	2	2	3	3	8	1	1	2	3	8
St. 2	4	5	7	6	5	3	2	3	2	7
St. 3	6	6	9	9	5	-	-	-	-	-
St. 4	3	4	3	5	7	3	4	2	4	7
St. 5	6	5	5	7	7	-	-	-	-	-

Sudionici	V. susret					VIII. susret				
	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag
Ml. 1	10	10	10	10	1	9	10	10	9	1
Ml. 2	10	10	10	10	3	9	9	9	9	4
Ml. 3	7	9	6	7	1	8	8	6	9	2
St. 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
St. 2	-	-	-	-	-	3	3	6	3	7
St. 3	-	-	-	-	-	4	6	10	8	5
St. 4	-	-	-	-	-	3	4	3	3	7
St. 5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

*Kn - konstruktivnost; Ko - kooperativnost; Kr - kreativnost; Ak - aktivitet; Ag - agresivnost

Gornja tablica pokazuje relativno visoke skorove procjenjivanih varijabli i redovitost dolaska na grupne susrete za mlađi dio skupine, a kod starijih sudionika se proširuje broj onih s relativno niskim procjenama osim za agresivnost koja raste, te njihovo izostajanje s više susreta. Sa 7. susreta su svi izostali. Razloge njihova izostajanja voditelji nisu uspjeli saznati pa se može jedino nagađati, pri čemu je i pojava otpora prema sudjelovanju u programu jedna od mogućnosti.

Sintetičke procjene voditelja o angažmanu sudionika i voditelja za X. mjesec 2015.g.:

6. X. 2015. - Skupina: 4/7; Osobni angažman: 10/9; Suvoditelj: 10/10

13. X. 2015. - Skupina: 3/5; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

20. X. 2015. - Skupina: 8/10; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

27. X. 2015. - Skupina: 3/7; Osobni angažman: 10/9; Suvoditelj: 10/10

Sintetičke procjene i dalje pokazuju razlike koje su vjerojatno posljedica jednadžbe ocjenjivača.

Tijekom ovog razdoblja zahvaljujući određenim promjenama u vođenju grupe dogovorenim na superviziji događaju se poželjne promjene što se oslikava i u procjenama voditelja.

Tablica 3: Distribucija procjena rada sudionika tijekom susreta u mjesecu studenom

Sudionici	IX. susret					X. susret				
	*Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag
Ml. 1	10	9	10	7	2	8	7	9	7	1
Ml. 2	10	8	10	9	3	7	6	8	6	4
Ml. 3	8	10	6	9	2	7	9	5	7	2
St. 1	1	2	4	2	8	1	2	2	2	9
St. 2	4	6	4	5	7	2	3	2	3	8
St. 3	4	3	8	5	8	3	3	5	2	8
St. 4	3	3	5	3	8	3	2	2	2	8
St. 5	2	1	3	3	7	3	4	2	2	8
Sudionici	XI. susret					XII. susret				
	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag	Kn	Ko	Kr	Ak	Ag
Ml. 1	9	10	10	8	1	9	8	9	7	2
Ml. 2	10	10	10	10	2	9	9	9	9	2
Ml. 3	9	10	6	10	1	8	10	5	10	2
St. 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
St. 2	2	4	4	5	7	3	4	4	3	8
St. 3	5	5	6	6	8	-	-	-	-	-
St. 4	5	3	5	4	8	5	7	7	6	8
St. 5	-	-	-	-	-	6	8	7	8	9

*Kn - konstruktivnost; Ko - kooperativnost; Kr - kreativnost; Ak - aktivitet; Ag - agresivnost

Kako se vidi iz tablice, mlađi dio grupe održava ili pojačava razinu konstruktivnosti, kooperativnosti i kreativnosti, dok se kod starijeg dijela, nakon njihova kolektivnog i pojedinačnih izostanaka, razina sve više snižava, a sve više učvršćuje agresivnost i kada posebno nekontrolirani, agresivni član nije prisutan.

Sintetičke procjene voditelja o angažmanu sudionika i voditelja za XI. mjesec 2015.:

3. XI. 2015. - Skupina: 3/5; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

10. XI. 2015. - Skupina: 3/6; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

17. XI. 2015. - Skupina: 1/3; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

24. XI. 2015. - Skupina: 8/10; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

Sintetičke procjene i dalje su odraz razlika koje su vjerojatno posljedica jednadžbe ocjenjivača.

Nepoželjna događanja u komunikaciji Institucija – voditelji destruiraju nastojanja voditelja i onemogućavaju razvoj pozitivne dinamike grupe i eskalaciju destruktivnih što unosi napetost i agresivnost i u podgrupu slabijih.

Tablica 4. Distribucija procjena rada sudionika tijekom susreta u mjesecu prosincu

Sudionik	XIII. susret					XIV. susret				
	*Konst.	Koop.	Krea.	Aktiv.	Agres.	Konst.	Koop.	Krea.	Aktiv.	Agres.
Ml. 1	8	7	7	9	4	10	10	8	8	3
Ml. 2	8	9	8	8	5	5	4	3	3	4
Ml. 3	8	10	7	9	4	3	6	2	4	6
St. 1	10	8	8	10	5	1	1	1	1	10
St. 2	6	6	7	9	5	2	1	1	1	9
St. 3	7	6	7	10	4	2	2	2	1	9
St. 4	9	7	6	8	6	4	2	2	1	9
St. 5	8	6	4	8	9	1	1	1	1	9

*Konst. - konstruktivnost; Koop. - kooperativnost; Krea. - kreativnost; Aktiv. - aktivitet; Agres. - agresivnost

Budući da je grupa dobno, fazama psihosocijalnog razvoja, problemski suviše heterogena, odlučuje se razdvojiti ju u dvije manje skupine, pa pokušati raditi u odvojenim grupama i terminima, ponekad i individualno ako je moguće. Kako je vidljivo iz procjena funkcioniranja članova, pokazale su se očite pozitivne promjene u funkcioniranju starijeg dijela skupine na 13. susretu, ali je to teško ostvareno poboljšanje opet iščeznulo. Za konstruktivnost, kooperativnost, kreativnost i aktivitet snizuju se procjene, a za agresivnost su se povisile tijekom 14. susreta. Razlozi ponovnom padu pozitivnih komponenti funkcioniranja nisu mogli biti objektivno utvrđeni jer i dalje ništa od onoga što se događa izvan grupnih susreta voditeljima nije poznato, ali i stoga što su

tada obaviješteni kako se njihov projekt obustavlja. S obzirom da ovako organiziran rad nije mogao donijeti planirane promjene, a drugačija organizacija u ovoj Instituciji nije bila izvediva, ovdje je suradnja završila.

Sintetičke procjene voditelja o angažmanu sudionika i voditelja za XII. mjesec 2015.:

1. XII. 2015. - Skupine: 7/10; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

8. XII. 2015. - Susret otkazan zbog događanja u ustanovi

15. XII. 2015. - Skupine: 2/6; Osobni angažman: 10/10; Suvoditelj: 10/10

Sintetičke procjene i dva zadnja susreta pokazuju niske procjene angažiranosti skupine, a nasuprot tome vrlo visok stupanj angažmana voditelja. To se može objasniti time što su voditelji nastojali sve više što je vrijeme odmicalo želeći postići planirane promjene za koje je bilo sve manje vremena i gradijent cilja ih je dodatno poticao, a kako u tome nisu uspijevali ulagali su sve više svojih kapaciteta. Očito uzaludno, jer su činitelji opstrukcije bili suviše snažni te su u suglasju s brojnim činiteljima rizika i već nastalim poremećajima u ponašanju i psihičkom funkcioniranju djece bili suviše rezistentni na promjene u ovakvoj konstelaciji odnosa i načinu sudjelovanja partnera u projektu.

Tablica 5: Testiranje razlika u procjeni ispitivanih dimenzija između dvije podskupine

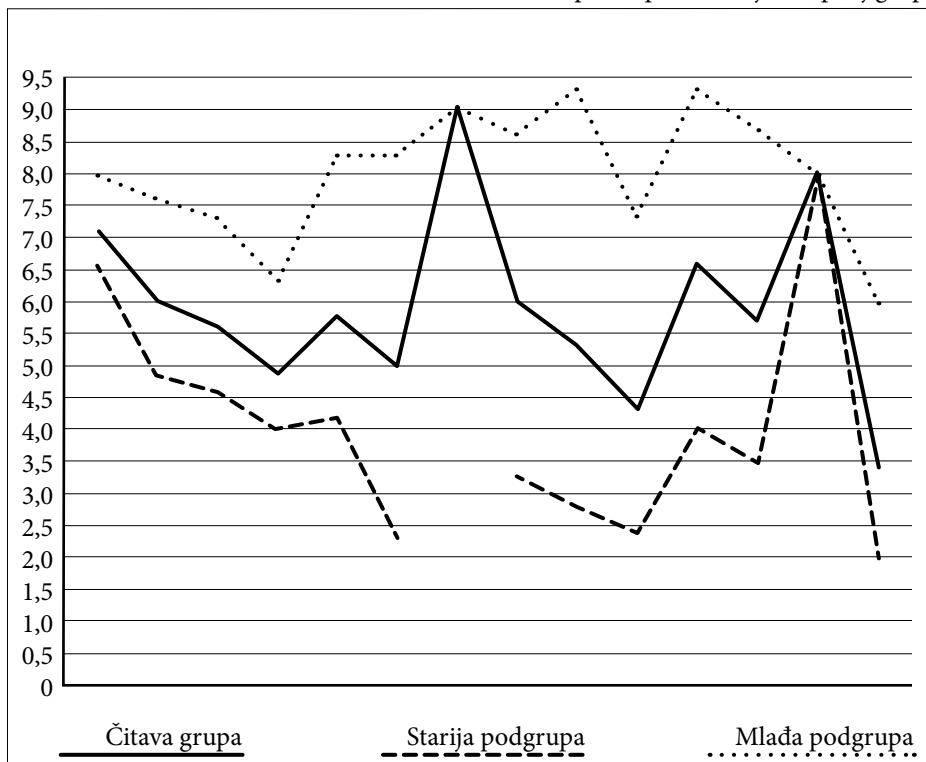
	Dob	N	M	SD	t	Df	P
Konstruktivnost	14 - 15 godina	13	4,04	1,72	-6,732	25	,000
	8 - 9 godina	14	8,00	1,02			
Kooperativnost	14 - 15 godina	13	4,18	1,40	-9,868	25	,000
	8 - 9 godina	14	8,79	1,02			
Kreativnost	14 - 15 godina	13	4,68	1,66	-5,88	25	,000
	8 - 9 godina	14	7,87	1,16			
Aktivitet	14 - 15 godina	13	4,67	2,09	-5,322	25	,000
	8 - 9 godina	14	8,11	1,19			
Agresivnost	14 - 15 godina	13	6,69	1,60	8,944	25	,000
	8 - 9 godina	14	1,94	1,15			

Rezultati u gornjoj tablici pokazuju kako su razlike među dvjema podskupinama sudionika i u ovako zadanim uvjetima u pogledu njihove konstruktivnosti, kooperativnosti, kreativnosti, aktiviteta i agresivnosti tijekom rada u skupini koja je bila uključena u program pomoći u nošenju s brojnim rizičnim čimbenicima korištenjem pristupa MKSS u koji su u velikoj mjeri implementirani elementi art terapije, značajne na neočekivano

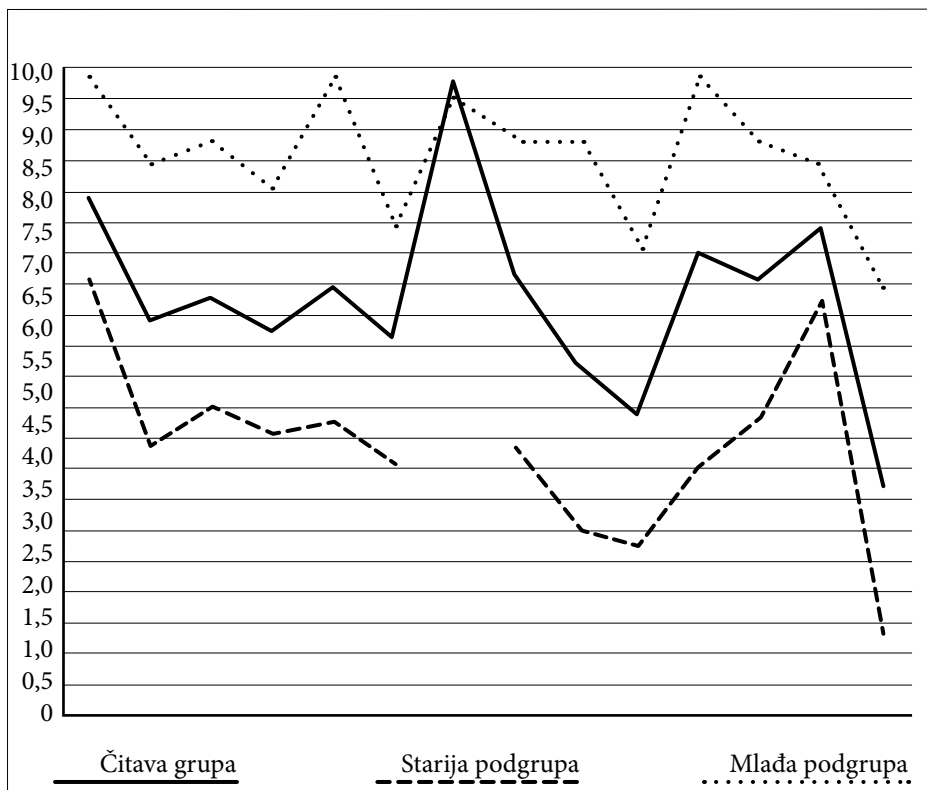
visokoj razini. Iz ovih se rezultata može vidjeti da je mlađa -„slabija“ podskupina pokazala značajno veći stupanj konstruktivnosti, kooperativnosti, kreativnosti i aktiviteta, a značajno manji stupanj agresivnosti od starije - „jače“ podskupine! Ovine su se potvrdila ranija iskustva koja nisu bila i znanstveno dokazana pa je sada nepobitna činjenica da terapijski/pomažuće orijentirane skupine nikako ne smiju biti formirane od članova tako različitih po dobi i pripadnosti fazama psihoseksualnog razvoja kao što su latencija, i pubertet. U tom slučaju neminovno dolazi do raspada skupine i nemogućnosti rada s njom, a u iznimno rijetkim slučajevima i uz silne napore voditelja u najboljem slučaju do dihotomije, kao što je to bio slučaj u ovom projektu.

U slijedećim grafikonima prikazan je taj odnos promatranih varijabli kako bi bili i vizualno predočeni kako bi razlike među skupinama bile jasnije.

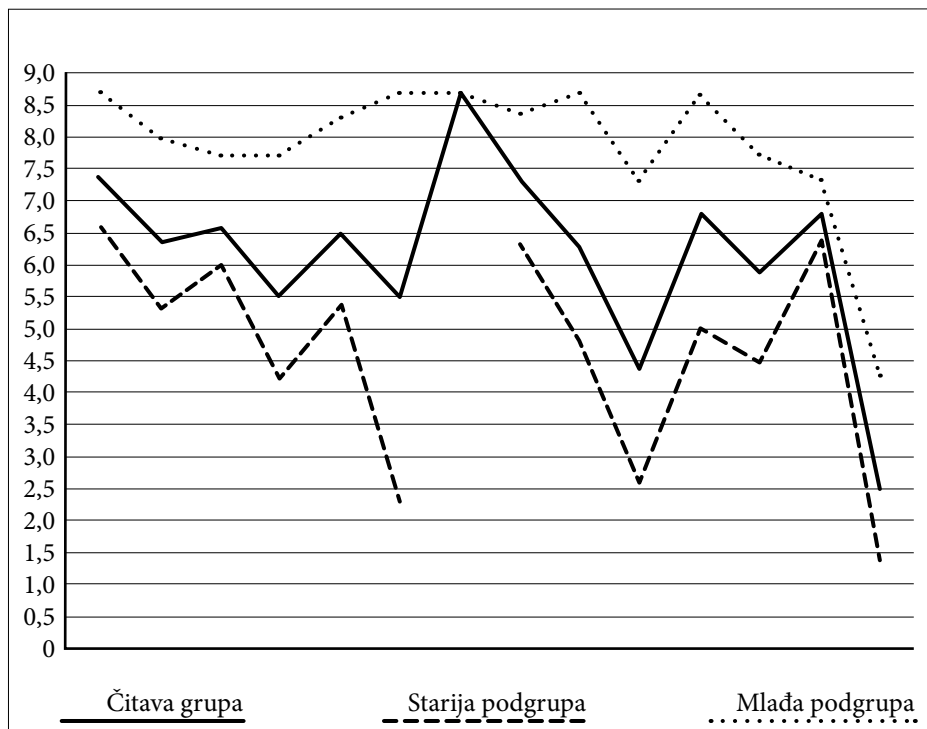
Grafikon 1: Prikaz razine konstruktivnosti sudionika po skupinama i cjelokupnoj grupi

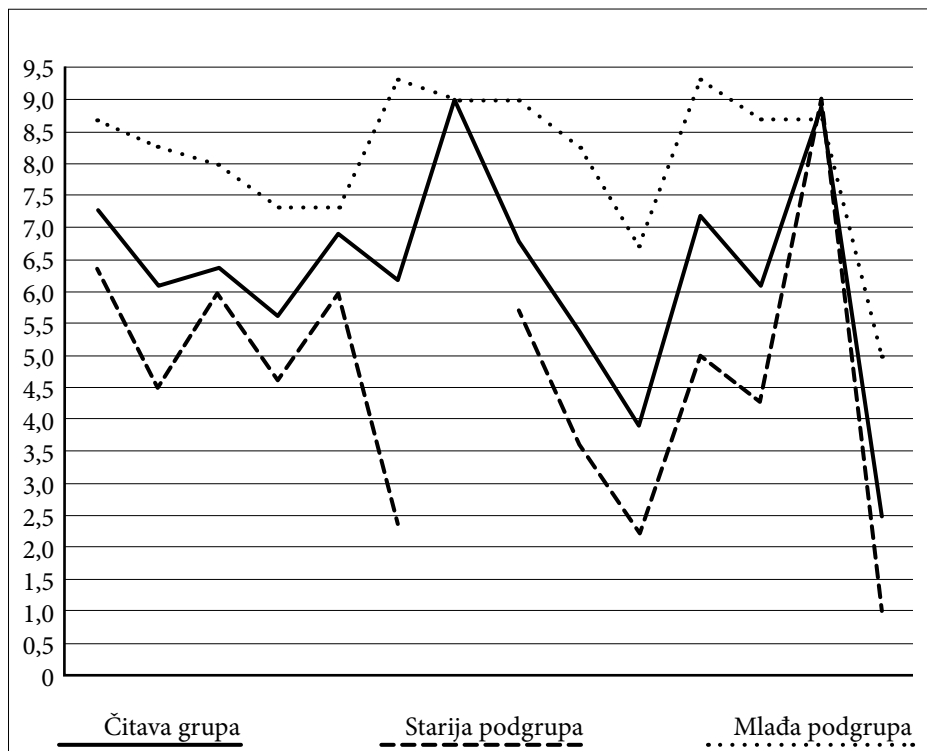
Grafikon 2: Prikaz razine kooperativnosti sudionika po skupinama i čitavoj grupi

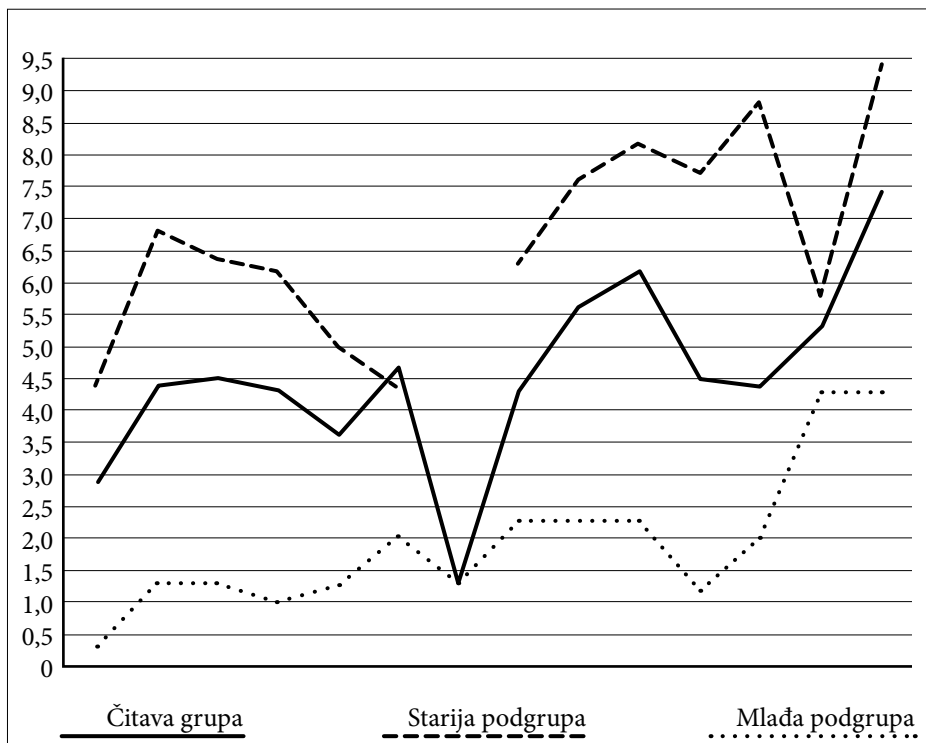
Grafikon 3: Prikaz razine kreativnosti sudionika po skupinama i čitavoj grupi

Grafikon 4: Prikaz razine aktiviteta sudionika po skupinama i čitavoj grupi

Grafikon 5: Prikaz razine agresivnosti sudionika po skupinama i čitavoj grupi

Završetak rada

Zadnjih mjesec dana održavanja susreta osjećala se posebna napetost među djecom, njihova nesuradljivost i pojačana agresivnost u njihovim odnosima i u odnosu na voditelje grupe bila je gotovo neshvatljiva, a paralelno je rastao nesklad u odgojnim stavovima predstavnice Institucije i voditelja grupe.

Susreti su se nakon supervizijske prorade održavali s kraćim trajanjem i jasno definiranim zadacima, s puno igara, u kojima su sudionici rado surađivali pa se usprkos svemu otvarala dobra perspektiva premošćivanja nesklada i uspješnog rada na problemima.

Nakon što su se na susretima dogodili izgredi, brojne prijetnje pa i fizičke agresije, na superviziji se odlučuje podijeliti skupinu na dvije grupe i uvjetovati samostalnost rada u kojoj se može pratiti proces za sebe bez preklapanja s drugim procesima i okvirima rada.

Nakon ovih odluka očekivale su se daljnje pozitivne promjene, ali je suradnja iznenada prestala, bez mogućnosti zatvaranja procesa pokrenutih s djecom i bez mogućnosti nastavka rada.

Zaključna razmatranja

Bez obzira na ishode, iskustvo rada u ovoj grupi bilo je neprocjenjivo i za voditelje i struku, a moguće ga je doživjeti kroz sve izložene rezultate obrade podataka dobivenih procjenama ponašanja i funkcioniranja članova skupine i voditelja, zabilježenih zapažanja i spoznaja dobivenih promatranjem sa sudjelovanjem, dnevničkih zapisa i bilješki u Listu za evaluaciju u vidu opisa ključnih događanja tijekom susreta. Osobito su se dragocjenima pokazale evaluacije na skalama Likertovog tipa koje su omogućile kvantitativnu analizu rada skupine, unutargrupne izvore njene dihotomije, provjeru i potvrdu ranijih iskustvom stečenih spoznaja o važnosti dobne i razvojne kongruentnosti skupine.

Rezultati obrade podataka dobivenih procjenama pokazali su kako se skupina već tijekom prvog mjeseca rada postupno dijelila na dvije podskupine, stariju - „jaču“ i mlađu - „slabiju“, pri čemu su kod starije podgrupe statistički značajno niže procjenjivani konstruktivnost, kooperativnost, kreativnost i aktivitet, a značajno više agresivnost nego kod mlađe - „slabije“ skupine i obrnuto.

Korištena kvalitativna metodologija omogućila je identifikaciju ključnih čimbenika u i izvan skupine koji ometaju njezin razvoj, postizanje željene razine intenziteta i kvalitete grupne kohezije, dinamike i drugih grupnih mehanizama te kvalitetu njenog cjelokupnog funkcioniranja. Na individualnoj razini se otkriva snažna, gotovo nepremostiva potreba za pražnjenjem negativnih emocija, čime je opterećena cjelokupna dinamika skupine, a posebno njenog starijeg dijela, što daje dominantnu boju komunikacijskog kompleksa kao njegov glavni pokretač i kreator međusobnih relacija članova skupine, unošen snažnom energijom koju generiraju negativne emocije. Upravo ta potreba, kod ove djece dominirajuća, i njeno zadovoljavanje u socijalnom spektru diktira njihov odnos prema svakome i svemu s čim dolaze u doticaj, a i prema njima samima. Ta potreba stvara u njima i oko njih stalnu napetost koja prijeto neminovnom agresijom bez obzira na trenutno objektivno stanje u okruženju i grupi, a najčešće se izlije na slabijeg „supatnika“, predmete, njih same, čime se samo djelomično rasterete negativnim emocijama prepunjeni kontejneri. Ponekad se, zbog posljedica odmah i ponovno prepune pa se nakratko smanjena napetost i patnja nastavlja istom mjerom. Te potrebe onemogućuju kvalitetne odnose i grade barijere iole konstruktivnim komunikacijama. Istina, stvaraju se unutar ovog miljea pa i same skupine u njemu, vrlo čvrsti odnosi, ali

zasnovani na dominaciji snagom, grubošću, agresivnošću s vremenom i kodeksu čije kršenje se kažnjava grubom odmazdom te se korak po korak ova djeca uvode u svijet asocijalnog, antisocijalnog, kriminalnog i sve što on donosi, uključujući odlazak na marginu društva i narko scenu.

Posebno složene posljedice to ima na tijek emocionalnih, kognitivnih i socijalnih razvojnih procesa mada su oni dijelom i genetski uvjetovani. Sve to, uz brojne vanjske rizične čimbenike koje se ne smije zanemariti a ne može izbjeći, onemogućuje stvaranje pozitivne slike o sebi, drugima i okolini, uspostavljanje samopouzdanja, samopoštovanja, emocionalne, obiteljske i socijalne prilagodbe, osnaživanje i osposobljavanje za prevladavanje već pokrenutog negativnog smjera procesa socijalizacije i uspješno nošenje s rizičnim čimbenicima koji ovu djecu uporno prate. Upravo ovakav trend njihova razvoja zahtijeva potpunu promjenu kvalitete sredine unutar koje se razvija program pomoći, pozitivno orijentirana dinamika i cjelokupno ozračje, čemu je ovaj projekt težio što potvrđuju i drugi autori (Sladović Franc, 2003).

Ovom su metodologijom identificirani ometajući faktori koji su bili prisutni tijekom rada, a dominirajuća su značajka funkcioniranja sustava institucija. Oni su onemogućavali uspješnu provedbu radionica i cjelokupnih susreta zbog čega su i rezultati, unatoč kapacitetima, motiviranosti i trudu voditelja ograničeni te nisu postignute planirane promjene, pogotovo zato što je provedba projekta naglo završena na zahtjev predstavnice Institucije – voditeljice likovnih aktivnosti, mjesecima prije predviđenog vremena.

Jedna od ključnih lekcija naučenih kroz ovo iskustvo svakako je koliko je bitno postaviti precizno, jasno i kategorički cjelokupnu strukturu na početku suradnje i beskompromisno stajati iza nje tijekom čitave provedbe, onemogućiti opstrukcije partnerskih organizacija ili pojedinaca koje imaju pogubne posljedice s koje god strane dolazile. Ujedno je važno imati zadovoljene ključne uvjete i prihvaćene osnovne paradigme na kojima počiva projekt te slobodu djelovanja unutar zadanog okvira. To znači da moraju biti utvrđene jasne granice prostora, vremena, kompetencija, uloga i sadržaja.

U suprotnom slučaju dolazi do kolizije pristupa, kompetencija, miješanja uloga sve do kompeticije, koja donosi otpisujuće poruke u najnemogućijim fazama rada, što čitav projekt i stručne sudionike članovima skupine – ovdje korisnicima Institucije - čini nevjerodostojnima, a time i neučinkovitima. Zbog takvih poruka ova djeca imala su doživljaj da su ponovno prevarena nakon što im je, makar i izdaleka, ponuđena nova nada te se javio još snažniji otpor koji im ne da povjerovati da novi potencijalni značajni drugi zaista vide njihove pozitivne strane, mogu ih zaista prihvatiti i shvatiti njihovu slabost, želju za razumijevanjem, potvrđivanjem, brigom pa i želju za nježnošću i ljubavlju.

No u ovim uvjetima i njima diktiranom tijeku rada bez obzira na postojanje velikog stupnja empatije voditelja prema djeci, na to što nisu zaokružili makar i takav, nagli prijevremeni završetak projekta, čime je ideja nemogućnosti pozitivne promjene dobila dodatnu težinu, i bez obzira na žaljenje zbog nemogućnosti da se dozvole dogoditi pozitivne promjene, sudionici su mogli doživjeti barem nešto od drugačijeg pristupa prema njima i to da su u nekim dijelovima onoga što su prošli na susretima ipak osjetili vezu sa sobom i pojмили neke svoje dijelove kojima mogu dati veću pažnju. Možda.

Literatura

- Hill, A. (1945). *Art Versus Illness*. London: G. Allen and Unwin.
- Janković, J. i suradnici (2013). *Male kreativne socijalizacijske skupine 1982 - 2012*. Zagreb: Poticaaj.
- Keyes, M. F. (1983). *The Inward Journey: Art As Therapy*. LaSalle, IL: Open Court Publishing Company.
- Kramer, E. (1971). *Art as Therapy with Children*. New York: Schocken Books.
- Landgarten, H. (1981). *Clinical Art Therapy: A Comprehensive guide*. New York: Routledge.
- Levine, S. K. i Levine, E. G. (1999). *Foundations of Expressive Arts therapy, Theoretical and Clinical Perspectives*. London - Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Liebman, M. (1986). *Art therapy for groups, a Handbook of themes, games and exercises*. London: Routledge.
- McNiff, S. (1998). *Art based research*. London - Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Naumburg, M. (1966). *Dynamically Oriented Art Therapy: Its Principles and Practice*. New York: Grune & Stratton.
- Naumburg, M. (1953). *Psychoneurotic Art: Its Function in Psychotherapy*. New York: Grune & Straton.
- Robbins, A. (1994). *A Multi-Modal Approach to Creative Art Therapy*. London - Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- Rubin, J. A. (2001). *Approaches to Art Therapy: Theory and Technique*. New York: Routledge.
- Schaverien, J. (1992). *The Revealing Image: Analytical Art Psychotherapy in Theory and Practice*. London: Routledge.
- Simons, R. M. (1997). *Symbolic images in art as therapy*. London - New York: Routledge.
- Sladović Franc, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladih.